

Orígens i desenvolupament de l'antilul·lisme de Nicolau Eimeric

Josep Brugada

Quan el savi i genial beat Ramon Llull moria a Mallorca l'any 1316, naixia a la vella ciutat de Girona un personatge que uns cinquanta anys després es dedicaria a perseguir i a censurar amb gran animadversió l'obra teològica i filosòfica del mallorquí. Nicolau Eimeric, frare predicador del Convent dels Àngels de Girona, va iniciar una severa *expurgatio* de les obres de Ramon Llull durant bona part del seu mandat i l'emprengué, també, contra els qui ell va considerar que eren "lul·listes". Tot va començar al Regne de València on almenys des de 1325 existien i eren notòries les comunitats de beguins.¹ Fra Nicolau Eimeric no va ser el primer a detectar comunitats de pobres evangèlics a València; hi havien contactat abans altres inquisidors com el seu predecessor, el també frare predicador del convent de Girona, fra Nicolau Rossell, el qual exercí el càrrec d'ençà de 1350; també incoaren processos fra Ramon de Masquefa prior de dominics a Girona i fra Bernat de Puigcercós.² Fra Nicolau Eimeric va ser nomenat inquisidor general de la Corona catalanoaragonesa l'any 1356. De fet, mestre Nicolau Eimeric, que havia cursat una bella carrera al convent de predicadors, va treballar colze a colze com a lloctinent amb els titulars i mestres de teologia del convent de Girona i sabem que va participar en accions inquisitorials abans que fos nomenat per al càrrec. Sigui com sigui, cap predicador no podia ser nomenat per a exercir aquesta responsabilitat si no era ja major de quaranta anys i naturalment si no havia excel·lit en el seu mestratge de teologia. El cas d'Eimeric va ser excepcional: no sabem per què, però abans d'aquesta edat va ser nomenat *sacre theologie magistro*. Per lògica podem pensar que una figura com la de fra Nicolau Eimeric no sorgeix del no-res, són molts anys d'estudi per tal d'estar preparat per a tan alta comesa. En les diverses tasques i processos d'*inquisitio* que es van donar en els diversos bisbats de la Catalunya Vella, processos documen-

tats i manifestos, pot semblar paradoxal que un inquisidor —un frare predicador de sòlida formació al cap i a la fi— l'emprengué contra les obres de Ramon Llull i els seus seguidors. Que no hi havia prou feina a perseguir l'herètica pravitat en altres àmbits segons es desprèn de la quantitat de processos que s'incoaven? O, contràriament, calia procedir contra i envers un personatge d'envergadura com Llull i d'obra gran i consolidada per justificar majorment a la cúria pontifícia la tasca important d'un inquisidor? No, res d'això, val a dir que ja hi havia precedents. Quan fra Nicolau Eimeric és nomenat per al càrrec (a trenta-sis anys només!) ja corren, escriuen i conviuen entre els menorets de València, pel Rosselló i per Barcelona, beguins i espiritualistes sospitosos de dogma massa ultrancer i, per tant, sospitosos d'heretgia. Eimeric ja va partir d'antecedents i les seves accions van tenir el seu punt d'interès entorn de l'any 1360 amb els menorets del convent de València quan el gironí encara no tenia capacitat nominal d'actuar però sí de persuadir els seus superiors. Val a dir que el rei Pere III ja estava en guàrdia perquè, quan Eimeric va començar la seva tasca poc després del seu nomenament, el monarca va expandir les seves crítiques a les autoritats eclesiàstiques pel tarannà ultrancer dels inquisidors i ben especialment pel caràcter del gironí.

Home de sòlida formació, Eimeric acusà els franciscans del convent de València de "lul·listes" i va fer un seguiment contra els begards i els beguins i les beguines del Regne. En convivència amb aquests, Eimeric va descobrir una sèrie de textos, aïllats!, en llengua vulgar, que va atribuir a Ramon Llull; posteriorment es va saber que no totes les obres que va expurgar Eimeric eren lul·lianes, amb la qual cosa l'excés de zel de l'inquisidor s'havia posat en evidència, s'havia precipitat. Sigui com sigui, i després del seu nomenament *predicto fratre Ni-*

cholao Eymerici, sacre theologie magistro, Aragonie inquisitore heretice pravitatis, fra Nicolau Eimeric, va seguir la línia dels seus predecessors. Havia tingut temps material per a conèixer i pair amb profunditat la generalitat d'obres del *corpus* lul·lià? Va conèixer la divulgació del lul·lisme que en van fer els seus deixebles? Va conèixer per atzar i *lato sensu* les vicissituds de la biografia del mestre mallorquí? Tant prestigi havia adquirit l'obra lul·liana en l'interval de cinquanta anys més o menys? Per què fra Nicolau Eimeric endegà una empresa tan furibunda contra mestre Llull que al cap i a la fi era un pur del dogma cristià, un lluitador intel·lectual contra els alcorànics, contra els jueus i els averroistes? Llull certament havia emprès una obra quimèrica de conversió intel·lectual dels musulmans bo i desafiant-los i contra els hebreus, amb les seves obres.

Justament per això, que era ben palmari en les seves intencions i en els seus arguments, no podem entendre que de bell antuvi algú es dedicés aferrissadament a combatre i a desacreditar la seva *Art*. No hi havia per a un inquisidor altres prioritats? Per què una croada de cristians contra cristians?

A Avinyó l'any 1371, Eimeric es dedicà a la revisió d'alguns dels manuscrits d'obres de Llull. Amb certesa no sabem, però, quins manuscrits va manejar fra Nicolau Eimeric. L'únic que podem treure a col·lació és que, si a la cúria Eimeric va poder llegir i anotar alguns dels textos del mallorquí, aquests procediren i van ser reclamats pel Papa a París: "[...] les activitats d'Eimeric eren conegudes a París. La Facultat de Teologia de París estava contínuament en contacte amb la cort papal d'Avinyó, on Eimeric va continuar tenint un paper im-

Autor desconegut: *Ramon Llull*. Peça de la col·lecció de Friderici Roth-Scholtzii Noriberg

portant fins i tot després d'haver-se exiliat de la Corona d'Aragó".³ Molt abans del seu periple avinyonès (1372), Nicolau Eimeric ja va procedir a una revisió d'alguns textos lul·lians; les primeres obres sotmeses a revisió van ser les de caràcter teològic. Com afirma el doctor Jaume de Puig, *authoritas* en l'erudició eimericiana, l'inquisidor aconseguí que el Papa dicti una butlla per tal de declarar herètiques vint de les obres de mestre Ramon Llull. En farem esment més endavant.

Sembla que una de les obres de Ramon Llull que fra Eimeric va sotmetre primerament a revisió quan va disposar dels textos va ser *l'Ars amativa*, text llatí conservat avui a la Biblioteca Vaticana, ms. Lat. 7199, el qual conté notes *manu propria* de l'inquisidor. La revisió d'aquest llibre sembla, doncs, que va ser l'esca que va encendre les ires i les discrepàncies profundes del dominic per tal de dictar el seu veredict, de manera que, amb el text sobre la taula, l'inquisidor —com ha demostrat Josep Perrarnau— es disposà a anotar-lo profundament i a fer-ne la crítica. Nicolau Eimeric va servir-se d'aquest manuscrit per tal de formular ulteriorment trenta-vuit extrets de discrepància que ell va reflectir i anotar en el seu definitiu *Directorium Inquisitorum*.⁴ L'acció de *l'expurgatio* d'aquest llibre és una de les proves de la llarga desafecció eimericiana, exercici que va dur a terme encara amb molta més intensitat durant els anys i els mesos que va viure forçosament exiliat a la cúria papal avinyonesa. Pensem que un cop l'inquisidor gironí va passar el ribot pels vint manuscrits lul·lians, els quals va poder llegir i analitzar amb deteniment, incorporà en el seu *Directorium Inquisitorum* cent articles de crítica bo i titllant les obres de Llull d'herètiques i desafectes a l'ortodòxia cristiana, "ex certis causis eandem [doctrinam Raimundi Lulli] multum suspectam de heretica pravitate" "[...] vinguinti volumina [...] fuerunt [...] ut vere hereticalia condemnata et tota doctrina generaliter interdicta"⁵.

Eimeric sembla que va seguir *l'expurgatio* o depuració definitiva de l'obra lul·liana al palau dels papes d'Avinyó el 1372; comptat i debatut havien passat només uns cinquanta anys d'ençà de la mort del mallorquí, cinquanta-sis per ser exactes. Eimeric va haver de fer passos per tal d'aconseguir els manuscrits lul·lians. No li va ser fàcil. A instàncies del Papa, els llibres van arribar a Avinyó però també a Barcelona. Un cop Eimeric va aconseguir el vistiplau papal per revisar fil per randa els textos i en va expurgar les parts que ell va considerar que eren herètiques, els manuscrits de les obres de Ramon

Llull ulteriorment van desaparèixer gairebé completament de les biblioteques avinyoneses. Ja en època del cisma, 1378, a l'*studium* papal, només es documenta un inofensiu manuscrit que conté una obra lul·liana, *liber de papiro qui intitulatur Tabula Generalis ad omnes scientias, coopertus de pargameneo*.

Quan Eimeric va revisar a Avinyó els vint volums de l'obra lul·liana ja feia almenys deu anys que l'inquisidor maldava per demostrar que Ramon Llull era heretge i que la totalitat de les seves obres eren herètiques. Es tractava d'un antagonisme profund entre els dos ordes mendicants? La cosa certa és que el gironí negava la santedat de Ramon Llull, el motejava d'ignorant i l'acusava d'escriure en vulgar perquè sostenia que el mallorquí no sabia de gramàtica. L'inquisidor va enllestir una primera obra contra els lul·listes el 30 de novembre de 1378 a Avinyó, "in Camera domini pape Avinione, [...] me inquisitore predicto presente et audiente et relationem requirente quod dictus Tractatus continebat illius Raymundi Lulli quamplurimos hereses et errores".⁶

Com sigui, doncs, que el monarca, el rei en Pere, va sentir sempre un especial interès per l'obra de Ramon Llull, no ens ha d'estranyar que sorgissin discrepàncies entre la màxima figura del poder civil de la corona i les vel·leïtats exagerades de l'inquisidor, "in dictione nostra et tam novissimis temporibus repertus fuerit tam excellentis doctrine et ingenii doctor qualis predictus magister Raymundus, tamque excellens scientia in ipsa dictione nostra originem habuerit."⁷ La polèmica, doncs, estava servida, i val a dir que a mesura que l'inquisidor posava en entredit l'ortodòxia lul·liana més es van anar embolicant els problemes entre el poder civil i l'Església.

El 25 de febrer de 1370, el rei, en la sessió d'obertura de les corts de Tarragona, reiterà una nova queixa sobre el tarannà de l'inquisidor. Un any més tard i quan fou elegit el nou papa, Gregori XI, les missives entre la Cancelleria reial i la cúria sobre l'afer prosseguien. Arran d'una queixa entorn del tarannà del ciutadà Francesc Roma, el rei en Pere féu arribar una lletra al Papa i, entre altres coses, li demanà que enviessin Eimeric a Tortosa amb una galera per tal de poder raonar personalment amb ell: "[...] e con irà fer lo sermó, e aquell pres, sens girar en algun lloch, lo metats en una galea e comanant-lo algun patró de les galees qui són aquí, e fets li manament de part nostra, el ne forçats que encontinent partesca d'aquí ab la galea, e que-l nos

aport ací en Tortosa.”⁸ I així successivament. Fins i tot el Consell de Cent barceloní va advertir el monarca de la malastrugança que generava la presència de l'inquisidor a la ciutat, de manera que aquest va encarregar una vigilància severíssima contra les accions de l'inquisidor. De resultes d'una querrela de l'inquisidor amb el jueu barceloní Astruc de Piera i la polèmica entre tribunals competents o incompetents, civils o eclesiàstics, les tibantors entre la Cancelleria i l'inquisidor no cessaren. Per a més provocacions, Eimeric, en l'interval entre 1371 i la mort del Cerimoniós, el 1386, degué enllestir el seu *Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles*.⁹

Després de l'embranchida que suposà l'exhaustiva revisió eimericiana i de les butlles segellades a Avinyó que l'inquisidor va aconseguir del papa Gregori XI —*Nuper dilecto filio* de 5 de juny de 1372 adreçada a l'arquebisbe de Tarragona i *Conservationi puritatis* de 25 de gener de 1376, per la qual es condemnaren vint volums de l'obra de Ramon Llull—, tots els manuscrits dels llibres del mallorquí, fossin en llatí, en vulgar o en àrab, van desaparèixer ulteriorment de la circulació apostòlica. Sembla que el papa Gregori XI va ordenar que fossin cremats. Tanmateix, el 28 de setembre de 1374 sortí també d'Avinyó una lletra segellada pel Papa en la qual es reclama als oficials del bisbe de Barcelona que sigui enviat a la cúria un llibre de Ramon Llull escrit en català.¹⁰ Jaume de Puig escriu que “els volums foren cremats, es va prohibir l'ensenyament de les doctrines lul·lianes i s'ordenava que els llibres de Ramon Llull fossin lliurats a l'autoritat eclesiàstica.”¹¹

Malgrat tota la polseguera que l'inquisidor aixecà als territoris de la corona, baldament fos encara exiliat, persistí a demostrar a propis i estranys que tant l'obra com la personalitat de Ramon Llull eren “heretgia”. L'any 1376 Nicolau Eimeric va escriure el seu *Directorium Inquisitorum* a Avinyó, text que va gaudir en segles posteriors de gran fortuna, de tal guisa, que al segle XVI es va editar cinc vegades. Aquest text, que té una part de caràcter jurídicoprocessal, és una exposició estructurada de la doctrina i els procediments de l'ofici inquisitorial. A més, conté una descripció de la personalitat del doctor il·luminat. Eimeric titlla Llull de “català, mercader, oriünd de ciutat de Mallorques, era llec, fantàstic, imperit, que havia escrit uns quants llibres en llengua catalana vulgar, perquè era totalment ignorant de la gramàtica; la doctrina del qual era molt divulgada, i que hom creia que l'havia obtinguda per art diabòlica perquè no li havia estat comunicada

pels homes, ni per l'estudi humà; ni per Déu, perquè Déu no és doctor dels heretges ni dels errors...”¹²

L'any 1376, ja en el seu exili forçós a Avinyó, Eimeric havia obtingut una posició de privilegi a la cúria com a capellà de la cambra del Papa. La seva vida a Avinyó gaudí de la protecció i el suport dels camarlencs papals i del mateix pontífex, de manera que uns dos anys després d'haver escrit el *Directorium Inquisitorum*, com hem avançat, en produir-se la mort de Gregori XI, en aquest període d'interinitat, Eimeric va aprofitar l'avinentesa per a empecar-se l'existència d'una tercera butlla condemnatòria de les obres de Ramon Llull. Aquesta butlla, però, no s'ha pogut documentar, de manera que Eimeric, “inquisidor intrèpid”, va voler falsejar el document per tal de prosseguir la seva croada contra Llull i els lul·listes. Sigui com sigui, era molt difícil falsejar un document pontifici, de manera que, una vegada més, es posava en evidència l'excés de zel de l'inquisidor i quedava demostrat que Nicolau Eimeric havia esdevingut un personatge incòmode i enganyador per a la monarquia catalana, tant per a Pere III el Cerimoniós com, al final també, per a Joan I.

Quan l'any 1383 Eimeric tornà a ser a Barcelona, sembla que encara tingué esma de difondre un altre document, una *Condemnatio* (que no s'ha pogut documentar) en la qual insisteix en la seva obsessió antilul·liana. Tenim constància d'una carta autògrafa del rei Pere, datada el 15 de març de 1386, en la qual demana al pontífex Climent VII, malgrat la persecució que havia endegat Eimeric, que interposi la seva autoritat a favor de les obres de Llull. Mentrestant el rei Pere, en un gest ja desesperat, un atac d'ira contra l'inquisidor i les seves falsies, manà que ofeguessin o desterressin Eimeric a Besalú. Llavors sabem que va intercedir per ell la reina Sibilla de Fortià i l'inquisidor va recloure's al convent de Girona. No obstant això, després de la mort del rei Pere, Eimeric va gaudir del favor del nou monarca Joan I fins que aquest va percebre també les argücies i obsessions de tan vehement personatge. Finalment, Joan I també va sentir-se enganyat per Eimeric, fins al punt que va escriure al Papa per tal que deposés Eimeric del càrrec. Entre altres coses escrivia: “[...] e si dins los dits VI dies del dit regne exit no serà, lo n gitets tantost, segons que de semblants és acostumat e-s deu fer en aytal cas [...]”.¹³

Comptat i debatut, Joan I va rectificar la seva posició respecte dels veredictes de Nicolau Eimeric, de manera que el 1389 el monarca va escriure una missiva al Papa en la qual li demanava que la doctrina de Llull fos de nou examinada i que l'inquisidor

fos depositat del càrrec. El 29 de juliol d'aquest any es va rebre una butlla papal al palau del bisbe de Girona, aquesta sí autèntica, en la qual el Papa es ratifica en els errors lul·lians. A Avinyó, Eimeric havia enllestit, l'any 1389, el *Dialogus contra lul-listas* i durant la primavera de 1391, a Lleida, va seguir amb les seves diatribes contra ells. Eimeric, però, per aquestes dates i després d'un intercanvi de lletres reials i pontificies, havia perdut tota la confiança del monarca i la del Consell de Cent barceloní, de tal manera que el rei caçador, ja en data de 1392, va tractar-lo "d'ingrat enemic nostre e de nostres gents" i li demanà que s'exiliés dels seus dominis; dictà ordre de desterrament contra ell perquè havia incitat la seva ira i el tractà ni més ni menys que de diabòlic: "[...] ob graves et detestabiles culpes quas multipliciter diversisque modis ille diabolicus et depravatus homo frater Nicholaus Eymerici, de ordine predicatorum [...], precipiendo sub finali incurso ire nostre districte mandavimus ut infra certos dies tanquem nobis et gentibus nostris publicus inimicus et ut venenum pestiferum exiret a regnis nostris (...)". I encara els consellers de Barcelona, el 27 de gener de 1395, trameteren al nou papa Benet XIII un memorial dels greuges que l'inquisidor havia causat perquè impedia que els llibres de Ramon Llull poguessin ser llegits i estudiats amb plena llibertat... "Primo que el papa sia suplicat que vulla haver informació dels continuats e abominables crims comeses per lo dit frare, axí en l'offici de la Inquisició, com fora lo dit ofici, punintlo segons que justícia requerrà, en manera que tan culpable hom e tan llargament criminós, no sia sostingut impunit, axí com és estat tro avuy [...]".¹⁴

Així estaven les coses quant al tarannà de l'inquisidor i la seva fal·lera persecutòria de les obres de Ramon Llull. La situació, però, no va canviar amb l'entronització del nou monarca, Martí I. El nou rei renovà l'ordre de desterrament de l'inquisidor i a fra Nicolau Eimeric no li restà més remei que recloure's al convent dels Àngels de Girona. El nou monarca ja no confià més en els frares predicadors de l'orde de Sant Domènec, ans confià la seva consciència als frares confessors franciscans. Mentrestant, Eimeric romangué a la seva casa mare fins al 4 de gener de 1399 quan s'esdevingué la data del seu traspàs. El pare Villanueva, al segle XVIII, encara havia vist al trespòl del convent de predicadors una làpida sepulcral on es podia llegir:

Hic jacet R.P. Nicolaus Eymerici, qui fuit predicator veridicus, inquisidor intrepitus & doctor egre-

*gius. Nam ultra ·XI· sacra volumina compilavit & etiam ·XL· annis pro fide catholica viriliter decertavit.*¹⁵

Notes

1. Vegeu J. POU I MARTÍ, "IV. Beguinos en Valencia", a *Visionarios, beguinos y fratercelos catalanes*, Alacant, [s. n.], 1996.
2. Per a alguns dels processos, vegeu J. BRUGADA I GUTIÉRREZ-RAVÉ, *Nicolau Eimeric (1320-1399) i la polèmica inquisitorial*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1998, p. 32-35. També J. M. MARQUÈS, "Processos anteriors al 1500 de l'Arxiu Diocesà de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 44 (2003), p. 145-178; E. SIERRA VALENTÍ, "Processos per incontinència, concubinatge i abusos en l'Arxiu Diocesà de Girona (I. Processos medievals, 1319-1360. II. Processos moderns 1548-1629)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 48 (2007), p. 83-124.
3. J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Barcelona, Curial [etc.], 1998, p. 312.
4. J. PERARNAU I ESPELT, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric*, lliçó inaugural del curs acadèmic 1997-1998, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1997.
5. Vegeu J. PERARNAU, *op. cit.*, p. 11.
6. J. de PUIG i J. PERARNAU, "La 'informatio brevis et metrica' de Nicolau Eimeric sobre el Cisma", a *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià: Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986.
7. J. de PUIG, "Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 2 (1983), p. 319-346.
8. Llettra transcrita per Antoni RUBIÓ I LLUCH a *Documents per a la història de la cultura medieval catalana*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 234-235 (doc. Arxiu Corona Aragó, reg. 1232, f. 101, v1). Vegeu, també, el contingut de l'article J. PERARNAU I ESPELT, "El 'Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidei catholicam agitantes' de Nicolau Eimeric", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 1 (1982), p. 79-126.
9. J. BRUGADA I GUTIÉRREZ-RAVÉ, *op. cit.*; J. PERARNAU I ESPELT, *op. cit.*
10. Vegeu, per a tota la polèmica lul·liana entre el Papa i els monarques catalans, el contingut del pròleg a l'edició de l'obra de Nicolau Eimeric a càrrec del Dr. Jaume de Puig i Oliver: *Nicolau Eimeric: Diàleg contra els lul·listes*, Barcelona, Quaderns Crema, 2002.
11. J. de PUIG, *op. cit.*, p. 11.
12. E. FORT I COGUL, *La inquisició i Ramon Llull*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1972.
13. J. BRUGADA I GUTIÉRREZ-RAVÉ, *op. cit.*, p. 75.
14. Podeu llegir la totalitat del document a J. M. MADURELL I MARIMON, "La escuela de Ramón Llull de Barcelona", *Estudios Lullianos*, núm. 3 (1964), p. 93-95.
15. J. VILLANUEVA, *España sagrada*, t. XLIV, tractat LXXXII, Madrid, Imprenta de José Rodríguez, 1879, cap. IX.